IRMA KORTE

SAMAANIN SAMPO

Samaanin sampo

IRMA KORTE

SAMAANIN SAMPO

NEMORA
KUSTANNUS

Copyright © 2020 Irma Korte

Nemora Kustannus
Espoo
nemora.kustannus@saunalahti.fi

Kannen kuva: Kalliomaalaus, Märkjärvi
Valokuva: Pekka Kivikäs
Kannen kuvassa on tässä kirjassa ehdottamani tulkinnan mukaan samaani ja hänen samponsa.

Kannen suunnittelu: BoD – Books on Demand. www.bod.fi

ISBN 978-952-69009-4-0 (nid.)
ISBN 978-952-69009-5-7 (EPUB)

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

SISÄLLYS

Kolmannen painoksen esipuhe 9
Lukijalle 10

OSA 1

KANSANRUNOJEN MYYTTINEN MAAILMA

JOHDANTO

Samanismi 16
Myyttinen hahmotus ja kieli 20
Joogateoria 26

MAAILMAN KESKUS

Maailman keskus myyteissä 34
Maailman keskuksen tulkintaa 37
Iso tammi 42
Kansanrunojen ihmepuita 52
Käärme puun juurella 57
Vuori kansanrunoissa 60
Manauspaikat 61
Käärme kivessä 67
Maailmanpatsas kansanuskomuksissa ja -runoissa 74
Maailmanpatsaan tulkintaa 77
Sauva ja umpiputki 82

MAAILMAN KERROKSET

Tuonpuoleiset maat 88
Tuonpuoleiset maat kansanrunoissa 90
Matka tuonpuoleiseen 95
Lemminkäisen matka tuonpuoleiseen 99
Ensimmäinen este: kuoppa ja käärme 100
Toinen este: koski, luoto, koivu ja kotka 106
Kolmas este: peto 111
Veden ylitys 112
Veden ylitys käärmeeksi muuttuneena 113
Vene 116
Silta 119
Neulojen neniä, miekkojen teriä 124
”Kirjokannet kiimottaa” 126

OSA 2

SAMPO

SAMPORUNOT

Kaksi rakennetyyppiä 129
Neljä näytöstä 131
Sammon vertaisaiheita 132
Samporunojen ajalliset ja kulttuuriset kerrostumat 136

ALKUNÄYTÖKSET

Väinämöisen ammunta 138
Maailman luominen 143

SAMMON TAONTA

Väinämöinen Pohjolaan 147
Taottu sampo 148
Ilmarinen 155
Pohjan neito 156
Sammon taonta 158
Sammon sijoittaminen 166

SAMMON RYÖSTÖ

Ryöstetty sampo 168
Ryöstöretkelle lähtö 169
Matkalle lähtijät 169
Pohjolan väen nukuttaminen 172
Sammon irrottaminen 174
Paluumatkalle 179
Pohjolan väen herääminen 180
Laulamaan kehottaminen 181
Mastoon nousu 184
Piin palasta luoto 186
Taistelu sammosta 188
Sammon kohtalo 192
Miksi sampoa ei saatu ryöstettyä? 194
Jälkisanat 195

Huomautus kannen kuvasta ja samanismiin liittyvistä kuvista 197

KUVALÄHTEET 203

VIITTEET 204

LÄHTEET 239

Kolmannen painoksen esipuhe

Samaanin sampo ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 2007 ja toinen painos vuonna 2010. Painokset olivat pieniä ja ne ovat olleet pitkään loppuunmyytyjä. Nyt *Samaanin sammosta* ilmestyy niin sanottu Books-on-Demand -painos, jotta kirja olisi aiheesta mahdollisesti kiinnostuneiden lukijoiden saatavilla.

Suomen Kansan Vanhat Runot, yli kolmekymmentä isoa osaa käsittävä kirjasarja, on ainutlaatuinen aarteisto. Runojen arkaaisin kerros paljastaa nykylukijoille outoja ja jännittäviä kuvia samaanien muinaisesta mielenmaisemasta. Tässä kirjassa avaan runojen vanhinta kerrostumaa paitsi tutkijana myös joogan harrastajana saamani kokemuksen pohjalta – vaikka samanismi ja jooga luonnollisesti eroavat suuresti toisistaan.

Samaanirunot, jotka ovat kirjani ensimmäisen osan keskeistä sisältöä, osoittavat samaanien tunteneen joogakirjallisuudessa *pranaksi* nimetyn elämänenergian liikkeitä. Tänä päivänä on Suomessa, samoin kuin maailmanlaajuisesti monien erilaisten elämänkatsomusten piirissä, voimistuvaa kiinnostusta tajunnan hiljentämiseen meditaatiossa. Tällöin turvaudutaan yhä enenevässä määrin myös joogan tarjoamiin apukeinoihin, joissa harjoittaja pyrkii käyttämään oman elämänenergiansa liikkeitä tajunnan sisäistämiseksi ja hiljentämiseksi. Nykysuomalaisia saattaisivat siis kiinnostaa ne kosketuskohdat, joita löytyy joogan ja Suomen maantieteellisellä alueella eläneen mutta jo kauan sitten kadonneen samanistisen perinteen välillä.

Samaanin sammon jälkimmäisen osan tulkintaa samporunoista on mahdollista lukea soveltaen myös nykyihmisen yrityksenä sisäistää tajuntaansa.

Kirjan uusin painos on pääasiassa samanlainen kuin aikaisemmat; pienten muutosten ohella olen selventänyt joogan teoriaa muun muassa lisäämällä muutamia aihetta valaisevia kuvia. Olen liittänyt kirjan loppuun myös kaksi kuvaa samaanirumpujen kirjailuista.

Vanhojen runojen maailmaan paneutuminen on ollut itselleni kiehtova matka suomalaiseen muinaisuuteen.

Espoossa 2020
Irma Korte

Lukijalle

Ryhdyin tekemään erilaisia joogaan kuuluvia meditaatioharjoituksia 1980-luvun puolivälissä. Huomasin pian, että syvä sisäänpäin kääntyminen tuotti kokemustiloja, joilla oli mielestäni yhteyksiä suomalais-karjalaisten kansanrunojen maailmaan. Yhä uudet yksityiskohdat noista vanhoista runoista tulivat minusta ymmärrettäviksi.

Kansanrunojen monikerroksisessa maailmassa on myös samanistinen säie arkaaisena historiallisena syvätasona, vaikka runojen keruualueilla ja -aikoina ei samaaneja enää ollutkaan.[1] Muilta seuduilta, muun muassa Lapista ja Siperiasta, on kuitenkin tallennettu tietoa elävästä samanismista, ja näiden tietojen mukaan muuntuneet tajunnantilat ovat kuuluneet samanismiin. Suomalaisalueilta runonkerääjät tapasivat vielä tietäjiä, joiden on katsottu jatkaneen lievemmässä muodossa vanhaa samanistista perinnettä.[2]

Samanismi sekä tietäjälaitos ja toisaalta jooga eroavat luonnollisesti suuresti toisistaan. Samaanin tilaa ovat silminnäkijöiden mukaan leimanneet raju tanssi, voimakkaat eleet ja ääntely – yleisesti hurja kiihko – ennen kuin hän on vajonnut niin syvään transsiin, että hänen kehonsa on kuin kuollut.[3] Joogameditaatiota harjoittava sen sijaan istuu täysin liikkumatta ja pyrkii muutoinkin hiljentymiseen. Tästä ja monista muista eroista huolimatta syvään tajunnantilaan vaipumisessa ja sen kokemisessa on luullakseni samojakin piirteitä.[4] Luuloani tukevat samanismiin erikoistuneiden nykytutkijoiden käsitykset. Samanismin pohjana ovat heidän mukaansa kaikille ihmisille mahdollisuuksina olemassa olevat muuntuneet tajunnantilat. Nämä saavat kuitenkin erilaisen ilmiasun, sisällön ja merkityksen erilaisissa sosiaalis-ekonomisissa yhteyksissä ja kulttuurisissa perinteissä; samanismi klassisessa muodossaan kuului niin sanottuun pyyntikulttuuriin.[5]

Tässä kirjassa etsin muuntuneiden tajunnantilojen heijastumia suomalais-karjalaisten kansanrunojen kuvista. Koko samanismille ominaista poikkeavien tajunnantilojen kirjoa en pyri kattamaan; tuon esille vain joitakin tyypillisiä syvään sisäänpäin kääntymiseen liittyviä erityiskokemuksia ja niiden ilmenemistä runoissa.

Pystyn tuskin korostamaan tarpeeksi, että kansanrunot muodostavat monitasoisen, monisäikeisen ja vivahteikkaan perinteen. Siinä voidaan erottaa karkeasti tyypitellen aiheeni kannalta tärkeät vaiheet: samanismi, tietäjälaitos ja kristinuskon kausi. Nämä eri kaudet saattavat ilmetä yhdenkin runon eri kerroksina, päällekkäin. Matti Kuusi selitti: ”Jo ensimmäinen runoilija todennäköisesti käytti rakennusaineksinaan vanhempien runojen osia, ja hänen jälkeensä monet uudestirunoilijat ehkä modernisoivat sepitettä oman makunsa mukaan. Käytettävissä ei siis ole tuhannen vuoden takainen alkuruno, vaan ehkäpä sata erilaista muunnelmaa – – niin että ensimmäisen runon ominaispiirteet ehkä vain häämöttävät myöhempien aikakausien tuntomerkistön lävitse.”[6]

Runoja lukiessani olen useamman kerran joutunut ihmeisiini. Vaikka runon yleisasu on ollut esimerkiksi kristillinen, siinä onkin kesken kaiken ollut säkeitä, jotka ovat kuin ilmiselvä kuva muuntuneesta tajunnantilasta. Olen joutunut kysymään: Onko kyse vain myytin peililuonteesta, siitä että myyttiin on mahdollista projisoida mitä erilaisimpia asioita ja omia kokemuksia? Vai onko arkaainen kuva, jonka yhteys samanistiseen kokemiseen on hämärtynyt itse samanismin hävittyä, säilynyt satojen vuosien ajan? Onko ehkä selvemmin pakanalliset kuvat siivottu pois ja oudoimmat kuvat jääneet jäljelle pelkkinä erikoisina runokuvina? Tällaisissa tapauksissa olen ottanut joskus kuvan esille ja ehdottanut sille tulkintaa, mutta varauksin. Onneksi runoissa on myös sellaisia, joita kansanrunouden tutkijat pitävät melko yksimielisesti samanistisina tai näkevät ainakin niiden pohjalla samanistisen kerrostuman.

Toisen tärkeän ulottuvuuden muodostaa reaalinen todellisuus–myyttisyys-akseli. Reaalinen todellisuus esiintyy runoissa muistumina tosiasiallisista historiallisista tapahtumista ja henkilöistä sekä luonnon ilmiöiden, maantieteellisten seutujen, elinkeinojen ja vaikkapa konkreettisen esineistön heijastumina. Tälläkin tasolla on oma historiallinen jatkumonsa, niin että runoista löytyy esimerkiksi metsästys- ja kalastuskulttuurin aiheiden ohella myöhempään maanviljelyskauteen liittyviä kuvia. Myyttisyys puolestaan tulee vahvimmin esille runojen tapahtumissa, jotka ovat reaalisen todellisuuden näkökulmasta mahdottomia. Myyttisen hahmotuksen ominaisluonteen tunteminen auttaa kuitenkin löytämään näistä oudoista runokohdista kuvauksia esivanhempiemme sisäisestä kokemisesta ja heidän pyrkimyksistään ymmärtää ja jäsentää olemassaoloa. Runojen fantasiamaailma kielii myös silkasta mielikuvituksen voimasta ja tarinoimisen ilosta.

Kolmantena ulottuvuutena mainitsen mikrokosmosta eli ihmistä ja makrokosmosta eli maailmankaikkeutta koskevien käsitysten jatkumon.

Näillä ulottuvuuksilla mitaten kirjani lähestymistapa liittyy lähinnä – mutta ei pelkästään – samanistiseen, myyttiseen ja mikrokosmiseen tasoon.

Runoja voidaan käsitellä mitä erilaisimmista tutkimus- ja tulkintaotteista käsin, kuten intuitiivisesta ja visionäärisestä analyyttiseen ja aineistoon pohjautuvaan sekä psykoanalyyttisesta etnologiseen. Näillä jatkumoilla arvioiden kirjani ote on lähempänä ensin mainittuja ääripooleja.

Ja vielä yksi edellisiin limittyvä erottelu: Runoja on mahdollista tulkita yrittämällä samastua niihin ihmisiin, jotka ovat runoja alun alkaen luoneet, tai niihin, jotka lauloivat runoja sellaisina kuin ne kerättiin talteen, tai runoja voidaan käyttää nykyihmisen kokemusten projektiokohteina. Oma tulkintaotteeni liikkuu tämän ulottuvuuden ääripäissä.

Olen pyrkinyt keskittymään kirjani olennaiseen ja nähdäkseni uuteen sanomaan. Sen takia esittelen kansanrunouden maailmaa yleensä suppeasti viitaten tunnettujen kansanrunouden tutkijoiden usein jo klassisiksi muodostuneisiin teoksiin, joissa on tarkempaa ja laajempaa tietoa. Lähteinäni olen käyttänyt runsaasti jo iäkkäitäkin teoksia ja ottanut niistä välillä katkelmia tekstiin, koska olen tahtonut tuoda esille tutkimusaiheeni historiaa.

Suomalais-karjalaisten runokuvien juuria on jäljitetty kansainvälisistä myyteistä, joista niiden on oletettu kulkeutuneen kotoisiin runoihin oman laatuisikseen muuntuneina. Niin mielenkiintoisia kuin tällaiset tutkimustulokset ovatkin, esittelen niitä vain lyhyesti tai jätän ne pelkkien viitteiden varaan tai kokonaan pois. Ideani on, että yleisempienkin myyttiaiheiden pohjana on ollut joskus aktuaalinen *kokemus*, ja tätä kokemusta olen jäljittänyt.

Jos yhteys kansanrunojen kuvien ja alkuperäiseksi olettamani kokemuksen välillä tuntuu jäävän liian kaukaiseksi, kirjaani sopii lukea pelkästään kertomuksena sisäisestä maailmasta, jota olen *kuvittanut* vanhoilla runosäkeillä. Runokuvien asemasta olisin voinut käyttää vaikkapa omien unieni kuvia. Näin en olisi kuitenkaan päässyt murtautumaan siihen laajempaan ja peri-inhimilliseen kokemiseen, joka itseäni kiinnostaa. Koska olen nähnyt runsaasti kansanrunojen kuvia omissa unissani ja löytänyt niitä myös minulle kerrotuista unista ja näyistä, olen ottanut muutamia uni- ja näkykuvia kirjaani vertailuaineistoksi. Kiitän lämpimästi niitä ”uneksijoita”, jotka ovat antaneet minulle luvan esittää piilotajuntansa tuottamia kuvia.

Pyrkimykseni murtautua pelkästään henkilökohtaisen kokemuksen ulkopuolelle ilmenee myös siten, että kansanrunouden ja uskontotieteen tutkimusaineiston ja alkuperäisten kansanrunojen ohella viittaan muun muassa joogaa käsitteleviin teoksiin ja sovellan lähinnä jungilaiseksi kutsuttua myyttien tulkintatapaa. Paikoitellen olen lainannut lyhyitä katkelmia aikaisem-

mista kirjoituksistani ja kirjoistani, sillä olen käsitellyt 1980-luvulta lähtien myös kansanrunojen myyttikuvia, kuten Pohjolaa, Päivölää, Pohjan neitoa, elämänpuuta, vuorta, käärmettä ja Manalassa käyntiä, sekä itse myyttisen hahmotuksen ja kielen luonnetta.

Valotan vielä tulkintani taustaa kertomalla kokemuksestani, joka ensimmäisenä havahdutti minut kirjani aihepiiriin. Eräs joogaharjoitus on niin sanottu Om-meditaatio. Tässä harjoituksessa kuunnellaan sisäistä ääntä, jota intialaisessa perinteessä kutsutaan Om-ääneksi. Äänen voi kuulla eri tavoin, mutta varsinainen Om-ääni on voimakas rytmisesti toistuva ääni, jota verrataan valtameren pauhinaan, ukkosen jyrinään tai vaikkapa rummutukseen tai torvien puhallukseen.

Kuunnellessani kerran tätä ääntä havahduin siihen, että tajunnassani toistui hakkaavalla tavalla Om-äänen ohella joitakin sanoja. Siirtäessäni tarkkaavaisuuteni pois Om-äänestä kuulin sanat: ”Tämä on Rutjan koski, tämä on Rutjan koski.” Olin hämmästynyt. Tiesin tai ainakin luulin tietäväni, että Rutjan koski esiintyi Suomen vanhoissa kansanrunoissa, mutta mitään muuta en siitä tiennyt tai ainakaan tietoisesti muistanut. Kokemuksen innoittamana tutkin kirjallisuudesta Rutjan koskea ja päädyin siihen, että suomalais-karjalaisten kansanrunojen maailmassa Rutjan kosken lähtökohtana on hyvinkin voinut olla juuri tämä sisäisesti kuultava ääni. Kaukaisessa pohjolassa ja intialaisessa joogaperinteessä äänestä on vain käytetty eri nimityksiä. Myöhemmin esitin asian mielipiteenäni kirjassa, jossa tulkitsin Raamatun Ilmestyskirjaa, sillä myös Ilmestyskirjassa puhutaan äänestä, jota verrataan monien vesien pauhinaan, ukkosen jylinään ja torvien toitotukseen. Myös kristinuskon mystikot ovat kertoneet tällaisesta äänestä.[7]

Joogakirjallisuudessa Om-äänen kuunteluun liitetään uuden oivalluksen herääminen ja sen sanallinen kuuleminen.[8] Oma kokemukseni selittyy kuitenkin luontevasti nykyajan psykologian pohjalta ja sen termein. Vaikka en tuntenut Rutjan koskea lähemmin, olin varmaankin lukenut siitä ohimennen. Olin jo

tuolloin kirjoittanut artikkelin, jossa tulkitsin Lemminkäisen tarua nykyihmisen näkökulmasta koettuna.[9] Om-ääntä kuunnellessani piilotajuntani teki omaa työtään yhdistäen Om-äänen ja Rutjan kosken. Löysin sanat ”tämä on Rutjan koski” kuin annettuina tai itselleni vieraina, sillä tajuntani oli tuona hetkenä jakautunut: toisaalta keskityin Om-ääneen, toisaalta piilotajuntani kulki omia latujaan.

Tarkoitukseni oli alun alkaen tulkita vain samporunot, mutta oivalsin pian tarvitsevani tulkinnalleni taustatukea. Niinpä esittelen ensin kansanrunojen myyttistä maailmaa ja jäljitän runoista samanismin muistumia. Vasta kirjani toisessa osassa paneudun samporunoihin.

Olen antanut kirjalleni nimen *Samaanin sampo*, sillä tulkintani omakohtaisuudesta huolimatta olen pyrkinyt myös osittain samastumaan muinaiseen mielenmaisemaan. Kirjan nimi olisi voinut olla myös *Minun samponi* – niin suuresti esittämäni tulkinnat ovat yhden ihmisen näkemyksen ja kokemuksen pohjalta syntyneet. Jokaisella on omat tapansa elää kansanrunojen kiehtovia kuvia.

KANSANRUNOJEN MYYTTINEN MAAILMA

JOHDANTO

Samanismi

Samanismia on esiintynyt varhaiskantaisissa yhteisöissä laajalti eri puolilla maailmaa. Suomalais-karjalaisesta kansanrunoudesta löytyvät samanistiset piirteet kuuluvat pohjoiseen euraasialaiseen samanismiin, jonka maailmankuvan mukaan maailmassa on keskus. Tämä voi olla suuri myyttinen puu, vuori tai patsas. Maailmassa on myös kerroksia: alinen maailma, ylinen maailma ja keskimmäinen maailma, jossa ihmiset asuvat. Ihmisten tavallisen maailman alisia ja ylisiä maailmoja kutsutaan tuonpuoleisiksi, ja samaanilla on kyky matkustaa noille seuduille toimittamaan erilaisia tehtäviä; retki tapahtuu nykykielellä ilmaisten muuntuneessa tajunnantilassa.

Uno Harva, joka oli tehnyt tutkimusmatkan muun muassa Pohjois-Siperiaan vuonna 1917 ja oli muutenkin perehtynyt pohjoiseen samanismiin, piti samaaneille ominaisena kahta eri käyttäytymismuotoa. Ensimmäisessä samaani irtoaa kehostaan ja siirtyy tuonpuoleiseen. Toinen muoto on, että samaani vaipuu transssiin, henki valtaa hänet ja kertoo transsin aikana matkan tapahtumista. Samaani itse ei transsin jälkeen muista mitään kokemastaan.[10]

Harvan mainitsemia samaanin käyttäytymismuotoja ei ole aina helppo erottaa toisistaan siinä aineistossa, jota on kerätty ja esitetty kirjallisuudessa. Ensimmäiseen luokkaan kuuluu kuitenkin selvästi Nicolaus Lundiuksen kuvaus 1670-luvulta lappalaisesta noidasta:

Muinaiset samaanit osasivat siirtyä muuntuneisiin tajunnantiloihin: he lensivät lintuina tai uivat käärmeinä outoihin maailmoihin. Myös Suomen vanhoissa kansanrunoissa kerrotaan sankarien käynneistä tuonpuoleisissa maissa, milloin omassa hahmossaan, milloin metamorfoosin koettuaan. Irma Korte selittää kirjassaan, mitä samaanissa itsessään tapahtui, kun hän vajosi syvään tajunnantilaan voidakseen lähteä matkoilleen. Entä mikä osuus sammolla – Suomen runoperinteen suurella arvoituksella – oli noilla retkillä?

Suomen vanhoissa kansanrunoissa tapahtuu ihmeellisiä asioita: sankari muuttuu käärmeeksi, tuli syttyy kolmella sulalla, ihminen sylkee suustaan härän, kulkija luiskahtaa jättiläisen vatsaan ja pääsee sieltä pois… Tällaiset reaalisessa todellisuudessa mahdottomat asiat voivat olla mielekkäitä sisäisen kokemisen kuvauksina, kunhan niitä luetaan myyttikuvina nykyihmisten unikuvien tapaan.

Samaanin sampo on matka muinaisten samaanien ja tietäjien myyttiseen maailmaan. Kirja ylittää aika- ja kulttuurirajoja: se etsii vertailukohtia nykyihmisten kokemuksista ja käyttää selitysperusteena itämaisen joogan oppeja. Kirja valottaa selkeällä ja erittelevällä tavalla suomalaisen kulttuuriaarteiston, *Suomen Kansan Vanhojen Runojen*, arkaaisinta kerrostumaa.

Irma Korte on filosofian tohtori. Hän on erikoistunut myyttisen ajattelun filosofiaan ja myyttien tulkintaan sekä julkaissut useita artikkeleita ja kirjoja, muun muassa laajan tulkinnan Raamatun Ilmestyskirjasta, *Johanneksen ilmestys – Elävä myytti*, joka on ilmestynyt myös englanniksi nimellä *The Revelation of St. John – An Inner Journey to Liberation*.

NEMORA KUSTANNUS

9 789526 900940

ISBN: 978-952-69009-4-0 (nid.)
ISBN: 978-952-69009-5-7 (EPUB)